

Missugune peaks olema Eesti eraõiguse süsteem

Uno Mereste (RiTo 1), Riigikogu liige, Reformierakond

Eesti eraõiguse süsteemi korrastamine on tõusnud päevakorra seoses Justiitsministeeriumis koostatud "Võlaõigusseaduse"¹ eelnõu esitamisega Riigikogu menetlusse. Eelnõu autorite arvates peab võlaõigusel olema eraõiguses edaspidi senisega võrreldes hoopis olulisem koht.

Süsteemi senine korrastamatus, millest tahetakse vabaneda, väljendub võlaõiguse tähtsuse suurendamise pooldajate ehk võlaõiguslaste arvates selles, et erinevaid lepinguid reguleeritakse praegu eraldi õigusalade raames, näiteks töölepinguid tööõiguse, rendilepinguid rendiõiguse, tarbija-kaitselepinguid tarbijakaitseõiguse raames jne. Eraldi käsitletavate õigusalade paljususki on õigussüsteemi rangemat korrastamist taotlejatele pinnuks silmas. Süsteemi korrastatus peab eelnõu autorite arvates väljenduma praktiliselt selles, et kõiki eraõiguslikke lepinguid hakatakse reguleerima võlaõiguse raames².

Katse võlaõiguse rakendusala paljude siiani eraldi käsitletud õigusalade arvel laiendada on põhjustanud elavaid protestiavaldu eeskätt tööõiguse spetsialistide seas. See on täiesti ootuspärane. Tööõigus on üks selliseid eraõiguse alasid, mille täiustamisele, sealhulgas ka korrastamisele on rahvusvahelises ulatuses, eriti ÜRO Rahvusvahelises Tööorganisatsioonis (ILO) palju tähelepanu pühendatud ja silmapaistvaid tulemusi saavutatud. Nüüd selgub kummalisel viisil, et rahvusvahelises ulatuses tehtud õigussüsteemi korrastustöö tulemusi tuleks võlaõiguslaste ettepanekul hinnata Eestis õigussüsteemi korrastamatuse ilminguiks?!

Õigussüsteemis³ võlaõigusele omistada kavatsetava uue rolliga seoses ei teki suuri probleeme muidugi mitte ainult töö-, vaid ka paljude teiste õigusalade valdkonda kuuluvate lepingutega. Et kokkupõrked teiste õigusaladega ei ole siiani veel niisamasuguse teravusega avalikkuse tähelepanu keskmesse tõusnud, seletub eelkõige sellega, et teistel aladel ei ole ametiühingutega ligilähedaseltki sama võimsaid organisatsioone ega elukutseliselt nende alade õigusküsimustele spetsialiseerunud juriste.

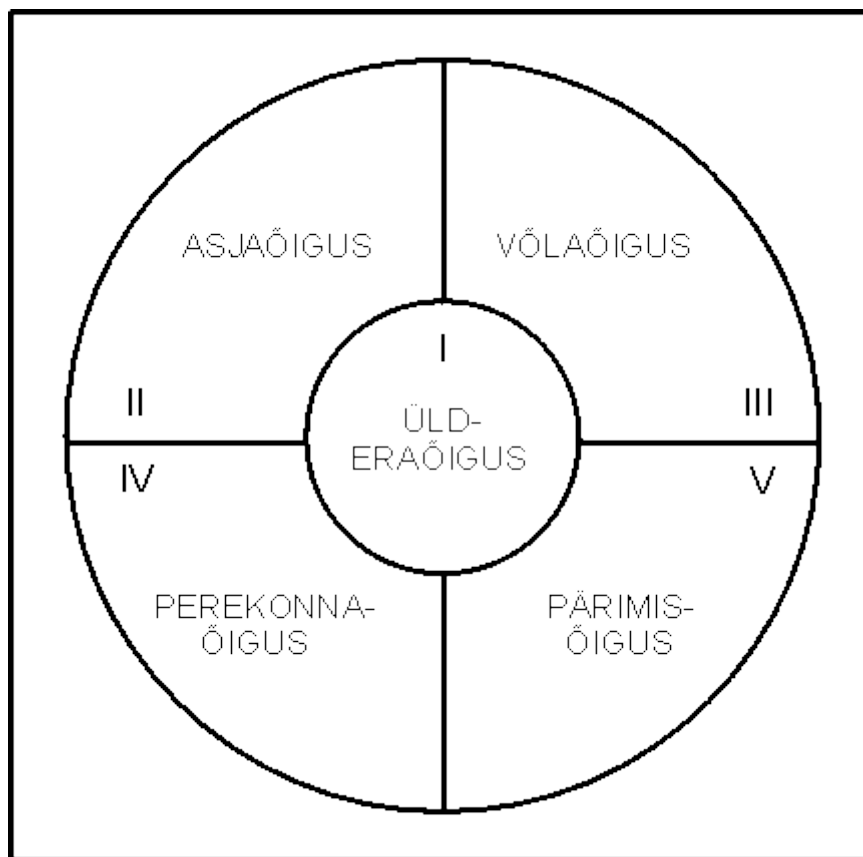
Õigussüsteemi kavatsetava reformiga seoses on seni kogu tähelepanu koondunud võlaõigusele. Pea täiesti tähelepanuta on jäänud õigussüsteem – missugune see peaks olema või võiks olla, mida selle reformimisel või korrastamisel peaks vältima ja mida taotlema.

Pandektistlik õigussüsteem

Õigusnormide mitmekesisuse tõttu on neid juba väga kaugest minevikust alates püütud süstematiseerida. Aluseks on olnud kas õiguslikult reguleeritavate objektide (maa, vara, perekond jne) või õiguse teoreetiliseks aluseks olevad vaatesüsteemid. Esimesi selliseid korrastuskatseid, mis oma tähtsusele otsaga tänapäeva ulatuvad, oli arvatavasti usundliku ja ilmliku ehk puhtjuriidilise normistiku eraldumine, mis kujunes välja Vana-Roomas pärast Puunia sõdu ja millega ühenduses nii õigusloome kui õiguse tõlgendamine muutusid puhtilmalikuks asjaks.

Tänapäevases mõttes võib õigussüsteemist kui õigusnormide korrastamise süsteemist rääkida alates Rooma tavaõiguse üleskirjutamisest keiser Justinianuse käsul 529 aastal pärast Kristust. Nn digestade (digestide) ehk pandektide nime all kirjutatud kujul pärandati see edasi järgmistele põlvkondadele.

Pandektides kasutatud õigusnormide süstematiseerimisviisi on nimetatud hilisemas kirjanduses pandektisüsteemiks ja vaatestikku, mis peab vajalikuks selle süsteemi ranget järgimist, pandektismiks. Pandektisüsteemis olid eraõiguslikud normid jaotatud viieks rühmaks, mis moodustavad tänapäevases mõttes viis madalamat järku õigust ehk õigusala: 1) ülderaõigus ehk eraõiguse üldosa; 2) võlaõigus; 3) asjaõigus; 4) perekonnaõigus; ja 5) pärimisõigus⁴. (Vt joonis 1).

Joon. 1. Õigusnormide rühmitus pandektisüsteemis. Õigusalad, nagu neid on eristatud rooma õiguses alates 6. sajandist pärast Kristust kuni Saksa praegu kehtiva eraseadusliku BGB loomiseni 19. sajandi lõpul.

Need viis õigusala hõlmasid algselt kogu tolaeagse Rooma õiguse ja selline õigusladeks jaotumus moodustas pika aja jooksul ammendava õigusklassifikatsiooni. Väljaspool neid õigusi ei olnud muid sama tähtsusejärku kirjutatud õigusnorme.

Riigivõimu osa oli õiguse rakendamisel ja ka täiendamisel esialgu suhteliselt väike. Tähtsaimaks õigusloojaks osutus Roomas esialgu kohtumagistraat, kes täiendas ja parandas kehtivat õigust kohtuasjade lahendamise tulemusi kajastavates igaaastastes ediktides (lad. *edictum*). Juba sel ajal ilmsesid ka esimesed tunnused sellest, et just võlaõigus oli

pandektisüsteemis niisugune klassifikatsiooniüksus, kuhu võis kanda kõige sagedamini mõne õigusnormi, mis kuhugi mujale hästi nagu ei kuulunud. Aina elavnevas majanduskeskkonnas hakkasid juba Roomas välja arenema mitmesugused kontrahti- ehk lepinguliigid, sealhulgas laenuagatise käsitlevad lepingud, mille objektile oli võlaga ainult väga kaudne seos. Eraõiguse hilisemas arengus tõi pandektistliku võlaõigusega reguleeritavate objektide kasvav eemaldumine võlast kaasa esialgu ammendavana mõeldud viieüksuselise pandektisüsteemi lagunemise.

Pandektismi pärand Eesti õiguses

Rooma õigus oli aluseks kogu Euroopa õiguskultuuri kujunemisele ilma vaheaegadeta kuni 19. sajandini. Selle kaudne mõju ulatub tänapäevani. Ehkki praeguseks on rooma õigusest kui niisugusest loobutud ja kõigis riikides rakendatakse oma õigussüsteeme, on need kõik rooma õigusest tugevasti mõjustatud.

Saksakeelses kultuuriruumis rajati sellele 19. sajandil eraõiguse käsitlemise süsteem, mis on säilinud praegugi kehtivas Saksa eraseadustikus –*Bürgerliches Gesetzbuch*’is ehk lühendatult BGB–s⁵. Saksa eraseadustik on ranges vastavuses pandektisüsteemiga ja koosneb viiest raamatust: I – üldosa (sks *Allgemeiner Teil*); II – võlasuhteõigus (sks *Recht der Schuldverhältnissen*); III – asjaõigus (sks *Sachenrecht*); IV – perekonnaõigus (sks *Familienrecht*) ja V – pärimisõigus (sks *Erbrecht*)⁶.

Põhimõtteliselt samasuguseid, samuti raamatuteks nimetatavaid osi sisaldas ka 1940. aasta eesti tsiviilseadustiku eelnõu. See jäi algava Vene okupatsiooni tõttu küll seadusena välja kuulutamata, ent hilisemates käsitlustes on sellele omistatud teoreetilise eeskujuna tegelikult niisugune tähtsus, nagu see oleks juba kehtinud. Eesti tsiviilseadustiku eelnõus on järgmised raamatud: I – üldosa, II – perekonnaõigus, III – pärimisõigus, IV – asjaõigus ja V – võlaõigus⁷.

Võrdlemisel BGB–ga selgub, et Eesti tsiviilseadustiku 1940. aasta eelnõus on ainult raamatute järjestus erinev. Miks on võlaõigus ja asjaõigus, mis BGB–s on paigutatud kohe üldosa järele, pandud meil viimasteks, selle kohta ei ole andmeid säilinud. Võib oletada, et sellega taheti rõhutada eraõiguse uusaegset orienteeritust mitte niivõrd majanduslikele asjaoludele (võlad ja vara) kui just sotsiaalsetele (perekond, inimene), mis on demokraatlikule riigile omasemad. Ent see on ainult oletus, mis lähtub eeldusest, et oludes, milles saksa õigussüsteemi enam-vähem täpne jäljendamine oli seatud varjamatuks eesmärgiks, otsustasid eelnõu tegijad raamatute järjestust BGB–s siiski täpselt mitte järgida, sest leidsid selleks tolaeelses ühiskonnas nende arvates piisavalt tähtsaid asjaolusid.

Pandektistliku võlamõiste hägustumine

Pandektisüsteemi pika, peaaegu poolteist tuhat aastat kestnud mõjuaja jooksul toimunud ühiskonna ja õiguse arenguprotsessis on selle eri osadesse ehk raamatutesse koondatud normistiku üldises muutumises mõndagi erinevat. Suhteliselt vähe on muutunud üldine eraõigus, mille sisu moodustavad erinevuse käsitlemine füüsilise ja juriidilise isiku vahel, õigustoimingud, tähtajad ja tähtpäevad jms.

Nii perekonna-, asja- kui pärimisõigus on oma normistikuga orienteeritud ka tänapäeval, niisamuti nagu kauges minevikuski, ikka perekonna, asjade (kinnis- ja vallasvara) ja pärandamisega seotud probleemide õiguslikule lahendamisele. Muidugi on kõigi nende õiguste objektnähtustest arusaamises palju muutunud. Mees ja naine on nüüd võrdsete õigustega abielupooled, pärandi jaotamise reeglid on muutunud jne – ent nähtustena, millele vastav õigus on fokuseeritud, on nad jäänud põhimõtteliselt endisteks.

Äärmiselt palju on muutunud seevastu võlaõiguse hõlmealas. Kuuendal sajandil pärast Kristust oli isikutevaheliste majandussuhete seadustega korraldamine peaaegu tundmatu. Oludes, milles võlaõigus kujunes, oli võla tekkimise, sissenõudmise ja äramaksmise probleemistik majanduskäibes pea ainus, mis üldse seadusandliku võimu poolt reguleerimist pälvis ja mida seetõttu ka seaduste vahendusel reguleerima hakati. Kuidas, missugustel eeldustel ja missugustes piirides majanduslikke suhteid inimeste vahel korraldati, ei olnud neil aegadel veel eriline probleem. Kui mingite tehingute eeldused, tingimused ja sõlmimise vorm neil eraõiguse arengu algaegadel mingit tähelepanu pälviski, siis peamiselt tekkivate võlgade tõestamise ja sissenõudmise võimaluste tagamise seisukohast, olles seega võlaga otseselt seotud. Tähtis oligi ainult see, et igaüks oma võlad korralikult kinni maksaks. Seega vastas nimetus 'võlaõigus' selle normistiku kaudu reguleeritavale objektile, nii nagu seda inimesed üldiselt mõistsid, peaaegu niisama hästi kui nimetused 'perekonna- või pärimisõigus'.

Pandektistliku võlaõiguse normistiku kujunemine on kajastanud õigusnormide vahendusel reguleeritava tegelikkuse ehk nn normiteadusliku tegelikkuse muutumist. Sedamööda, kuidas majanduslikud suhted arenesid ja keerulisemaks muutusid, on pidevalt suurenenud võlaga otseselt mitteseotud asjaolude hulk, mida taotletakse reguleerida õigusnormide vahendusel. Neist paljude puhul avaldub seos võlaga väga kaudselt ega ole mingil määral nende õigusliku reguleerimise otseseks või isegi mitte peamiseks põhjuseks.

19. sajandist alates on eriti suurenenud inimeste töist tegevust reguleerivate normide hulk, mis käsitlevad tööpäeva pikkust, töötingimusi, puhkuse korraldamist, tööohutust, inimestevahelist käitumist ja muid sellesarnaseid asjaolusid, millega seotud detail- probleemistik erineb tunduvalt tüüpilisest võlaprobleemistikust. 20. sajandil lisandusid sellele mitmesugused õigusnormid, mis käsitlevad äriühingute organiseerimist ja nende töö korraldust, tarbija- ja, keskkonnakaitset, faktooringut, liisingut jms.

Võlaga otseselt mitteseostuvate normide lakkamatu lisandumise tulemuseks oli võlaõiguse nime kandva õigusala mahu väga jõudus suurenemine, millega kaasnes selle sisemise heterogeensuse jätkuv kasv. Siseheterogeensuse kasvu hoogustas muuseas eriti see, et võlalepingute käsitlemisega hakati siduma mitmete teistegi eraõiguslike lepingute sõlmimist ja lepingutingimusi reguleerivaid õigusnorme.

Kogu see õigusala, mida pandektide kirjapanekul nimetati võlaõiguseks, ei ole juba väga pikka aega orienteeritud enam niivõrd võlale kui majanduslikule kategooriale, vaid peamiselt mitmesuguste korralduslike seikade reguleerimisele majanduslikus käibes. Nende seikadega seoses, peamiselt teatavate kokkulepete täitmata jätmisel või rikkumisel, võivad küll ka

võlad tekkida, ent nende tekkimine ei ole reguleerimisobjekti suhtes sugugi mingi vältimatus, seega ka mitte keskne asjaolu või sündmus.

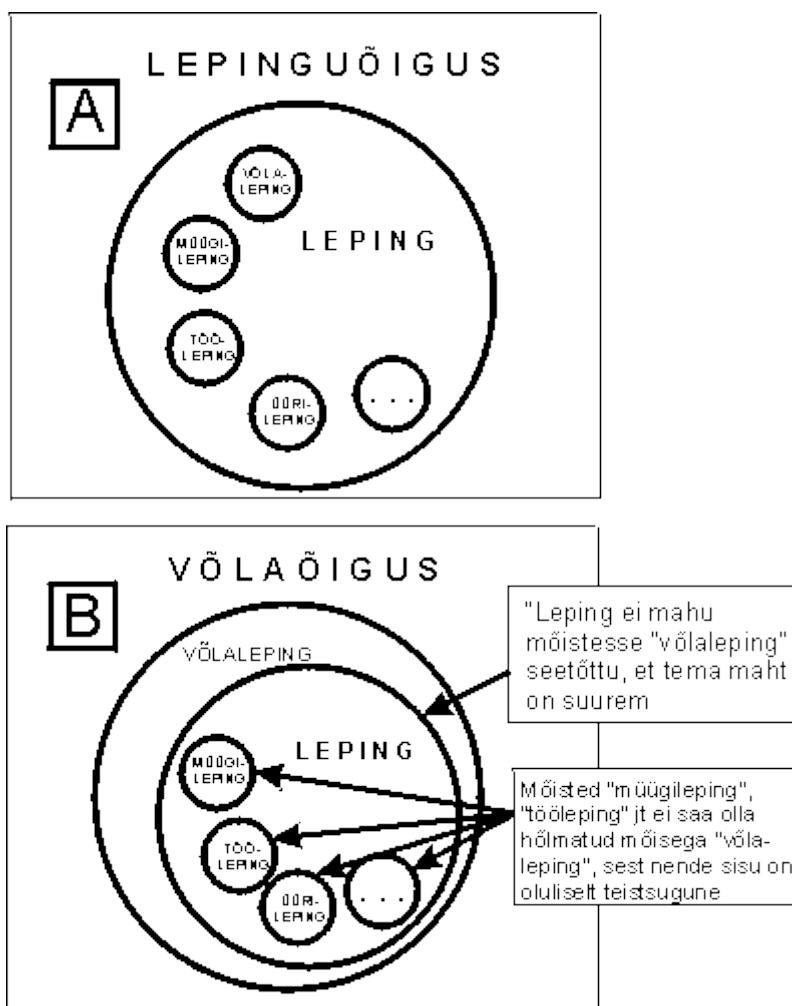
Tulemuseks on olnud, et õigusala ajalooline nimetus 'võlaõigus' on aja jooksul kaotanud oma otsese, võlalepingu ja üldse võlaga seotud tähenduse. Üha enam on sõna 'võlaõigus' hakanud olema lihtsalt ilma omatähenduseta tehniline märkis peaaegu kogu lepinguõiguse kohta, mida teised neli pandektilist õigusala – ülderaõigus, perekonna-, pärimis- ja asjaõigus ei hõlma. Puhtformaalse klassifikatsiooniühikuna võiks võlaõigust nimetada seetõttu juba ammu kõigi nende teiste pandektisüsteemi kuuluvate õiguste suhtes ka lihtsalt "muuks" eraõiguseks.

Pandektismi ja teadustunud õigussüsteemi vastuolud

Pandektisüsteemi esmakujunemisel, mis seisnes eri ajastutest säilinud tavaõiguse kirjapanemises, käsitati õigust kas kui jumalate poolt seatud, suverääni tahet väljendavat või muud sellelaadilist algupära omavat kohustuslike käitumis- ja talitlemiseeskirjade kogu, mille kohta mingid muud üldisemad reeglid ja põhimõtted ei kehtinud. Hilisemas ajalookäigus, eriti 19. ja 20. sajandil, mil inimestevahelised majandusliku ja sotsiaalse koostöö vormid ettenägematult mitmekesisustid, eraõiguse pandektisüsteemist aga rangelt kinni peeti, oli selles mitmete suurte loogiliste vasturääkivuste tekkimine või juba algusest peale selles peitunud vasturääkivuste ilmsikstulek vältimatu.

Pandektisüsteemi vananemus paistab eriti silma lepingute käsitluses. Oludes, milles võlg oli peamine õiguslikult reguleeritav eramajanduse kategooria, oli võlasuhteid reguleeriv leping ehk võlaleping keskse tähtsusega lepinguliik majanduslikus käibes. Kuna teistegi lepingute puhul oli õigusliku reguleerimise tähelepanu keskmes võlg, ei olnud selles midagi mõistetamatut, kui neidki teatud üldistusega võlalepingutena käsitati. See tähendab, et loogika seisukohalt ei olnud mõistete 'võlaleping' ja 'leping' mahu- ja sisuerinevused eriti olulised.

Tänapäeval eksisteerib väga suur hulk mitmesuguseid eraõiguslikke lepinguid, millest enamiku sõlmimisel ei oma võla kategooria nimetamisväärsust. On juba ammu selge, et mõiste 'võlaleping' loogiline maht on võrratult väiksem kui mõiste 'leping' maht ja et mõiste 'võlaleping' ja 'tööleping' sisu erinevused on väga suured. Kõik eraõigusliku lepingu tänapäevased eriliigid – müügileping, üürileping, kinkleping, tööleping jms – lihtsalt ei mahu ära võlalepingu mõistesse. Ei ole ka mingit sisulist alust käsitleda neid eri liiki võlalepingutena. Seepärast on pandektisüsteemis kujunenud tava käsitada kõiki lepinguid võlaõiguse raames ehk eri liiki võlalepingutena nüüdisoludes ilmselt loogikavigane (vt joon. 2) ja muutunud ammugi anakronistlikuks nähtuseks⁸.

Joon. 2. Mõistete mahu- ja sisuerinevuste eiramisest tulenev loogikaviga, mis tekib, kui kõiki eraõiguslikke lepinguid käsitada nagu eri liiki võlalepinguid ja püüda neid kõiki reguleerida võlaõiguse raames. Mõistete loogiliselt õige (A) ja väär subordinatsioon (B).

Praegusel ajal, kus õigust käsitatakse nüüdisteaduste kontekstis ja lähtudes samadest metodoloogilistest alustest, mida rakendatakse kõigi teistegi teaduste suhtes, ei saa leppida sellega, kui kuulutatakse, et õiguses või õigusteaduses on üks või teine mõistusevastane lahend vastuvaieldamatu seetõttu, et see on "lihtsalt nii". Seda tajuvad ka need, kes püüavad pandektisüsteemist iga hinna eest kinni pidada. Võlaõigusega ühenduses väljendub see ponnistustes luua teoreetiline alus võla mõiste laiendamiseks ka sellistele vahekordadele, kus keegi tegelikult kellelegi võlgu ei ole ega ole kunagi tundnud ennast kellelegi võlgu olevat. Kõikvõimalikke teoretiseerimiskavalusi kasutades püütakse seletada, et kõik inimestevahelised lepingulised suhted, kaasa arvatud isegi abielusuhted (!), on teatud vaatekohast "tegelikult" võlasuhted ja mis tahes lepingud seega eri liiki võlalepingud. Lõpptulemusena jõutakse järeldusteni, et kui lepinguid, mis ei ole võlalepingud, mitte vaadelda sellistena, nagu neid igapäevaelus mõistetakse ja nagu neid tegelikult isikutevaheliste suhete reguleerimiseks kasutatakse, vaid teatud erilisest (?) vaatekohast, siis on nad kõik tegelikult (?) eri liiki võlalepingud (!!!). Seega ei saavat kõigi eraõiguslike lepingute võlalepingutena käsitamist teaduslikult (?) vaidlustada⁹. Kogu selles retoorikas jääb selguseks, miks ei tule lepinguid vaadelda nii, nagu nad igapäevaelus oma ülesandeid

täidavad ja nagu neid tegelikult ka mõistetakse. Miks on neid tarvis vaadelda mingist “erilisest”, tegelikku õiguspraktikat eiravast vaatekohast?

Hoolimata sellest, et teooriad, millega üritatakse seletada, nagu oleksid kõik lepingulised suhted võlasuhted, on kohati päris leidlikud ja huvitavad, on nad siiski hädateooriad – loodud spetsiaalselt selleks, et vabandada aegunud õigussüsteemi ajaloolises arengus paljastunud loogilisi vastuolusid. Ükski teooria ei suuda kummutada vastuvaieldamatut tõsiasja, et ‘leping’ kui mahukam mõiste hõlmab ka ‘võlalepingu’ ja et kõigi eraõiguslike lepingute, sealhulgas töölepingute käsitlemine võlalepingutena on rajatud selgele loogikaveale, mis paljastub hästi joonisel 2.

Praktiliseks järeltuleks sellest on, et Eesti õigussüsteemi korrastamisel tuleks selle ühe iseseisva osana ehk esimest järku õigusala näha võlaõiguse asemel lepinguõigust. Võlalepinguid käsitlev võlaõigus võiks olla ainult lepinguõiguse osa, mitte aga hõlmata kogu lepinguõigust, nagu see on sätestatud “Võlaõiguseaduse” eelnõus.

Uued õigusala väljaspool pandektisüsteemi

Võlaõiguse aina suurema mitmekesisuse protsessiga rööbiti on hakatud kõikjal kehtestama eraõiguslike seadusi ja terveid seadustikke väljaspool kehtivaid pandektisüsteemis eraseadustikke ja seega ka väljaspool pandektistlikku võlaõigust. Esimesi ulatuslikumaid õigusalasid, mis eraldus pandektistlikust võlaõigusest, oli majandus-, ajaloolise nimetusega kaubandusõigus. Sellele õigusala tüüpilist normikompleksi hõlmab Eestis praegu äriseadustik. Kaubandusõiguse tunnustamine väljaspool võlaõigust seisva iseseisva õigusala tähistas loobumist viieühikulisest eraõiguse süsteemist.

Teisena võib nimetada tööõigust, sealhulgas töölepingute tingimusi ja nende sõlmimise korda reguleerivaid seadusi, mida ei loeta seotuks ei BGB-ga üldse ega eriti mitte selle võlasuhete õiguse raamatuga, ehkki võlasuhete raamatus käsitletakse teiste lepingute kõrval ka töölepinguid. Austria tööõigust sisustab praegu näiteks enam kui 100 eraldi seadust väljaspool ABGB-d (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*), ehkki ka selles on käsitletud töölepinguid.

Eraldi seadused sisustavad uute, varem tundmatute õigusnormidega tööõigust, müügiõigust, keskkonnaõigust, tarbijakaitseõigust, keskkonnaõigust jt – ent mitte enam vastavaid eraseadustikke, mis on jäänud truuks pandektistlikule viieks raamatuks jaotatusele.

Eraõiguse uusi alasid, mis viide pandektisüsteemi “vanasse õigusesse” ära ei mahu, tähistatakse näiteks Austrias üldnimetusega eri-eraõigused (*die Sonderprivatrechte*). Seda võib euroopaliku eraõiguse poolteist aastatuhandet kestnud arengus pidada oluliseks struktuurimuudatuseks – senisele viiele õigusala on lisandunud mitu uut õigusala.

Eri küsimus on, kas nimetus eri-eraõigused on eraseadustikku mittekuuluvate õiguste kohta sisuliselt küllalt iseloomustav ja tabav. Mille poolest moodustavad näiteks töölepingut käsitlevad normid, mis sisalduvad BGB-s, vähem erilise ja BGB-sse mittekuuluvates seadustes sisalduvad töölepinguid käsitlevad õigusnormid rohkem erilise tööõiguse?

Sisuliselt on seda raske seletada. Tundub, et eri (saksa keeles *Sonder*) esineb siin mitte erilise, vaid rohkem eraldatuse, üldisest võlaõigusest lahus või eraldi käsitletuse mõttes. Ent jäetagu probleemi see tahk käesolevas kirjutises lähemalt käsitlemata.

Seadussüsteemi ja õigussüsteemi struktuurierinevused

Kui võrrelda heas pandektistlikus vaimus koostatud BGB viieraamatulist struktuuri Saksamaa õigussüsteemi struktuuriga, nagu seda tutvustavad seal laialt levinud juriidilised käsiraamatud, teaduslikud ülevaateosed ja kõrgkooliõpikud, siis selgub, et nad erinevad põhjalikult. Saksa eraseadustiku struktuur ei lange kokku saksa eraõigussüsteemi struktuuriga, nagu see esineb neis teostes. Sama on täheldatav ka teistes riikides.

Erinevused selle vahel, kuidas õigusnorme rühmitatakse BGB-s ja õpikutes-käsiraamatutes, on kujunenud välja puhtpraktilistel põhjustel. Neis peegeldub viimastel sajanditel toimunud normiteadusliku tegelikkuse muutumine ja selle mõju õiguse struktuurile, sellal kui näiteks BGB kehtib praegu niisamasuguse struktuuriga, nagu see 19. sajandil kirja pandi.

Idülliline aeg, kus kehtiva seadustiku struktuur ja kehtiva õiguse ehk õigussüsteemi struktuur täpselt kokku langesid, nii et nende vahel ei olnud tarvidust vahet teha, on jäänud seega minevikku. Õiguse struktuur, nagu seda praegusajal näiteks Saksamaal teaduslikes teostes käsitletakse, on kehtiva eraseadustiku BGB struktuurist märksa liigendatum, palju ülevaatlikum ja ka loogilisem.

Eesti seisukohalt on praegu aktuaalne, missuguseks kujundada meie eraõiguse struktuur. Võimalikke valikuid on vähemalt kaks. "Võlaõigusseaduse" eelnõu kohaselt peaksime aluseks võtma klassikalise pandektisüsteemi, millest järeldub, et kõiki eraõiguslikke lepinguid peaks reguleerima võlaõiguse raames.

Ajalugu on näidanud, et hoolimata pandektisüsteemi tähtsusest eraõiguse ajaloos, ei ole selle idealiseerimiseks tänapäeval siiski põhjust. Oleks märksa arukam, kui arvestaksime õigusnormide rühmitamise kogemusi, mis on saanud Mandri-Euroopas viimase sajandi teisel poolel, ja võtaksime oma eraseadustiku struktuuri kujundamisel aluseks mitte saksa eraseadustiku (ka mitte Eesti 1940. aasta tsiviilseadustiku eelnõu) struktuuri, vaid eraõiguse struktuuri, nagu seda praegu käsitletakse õigusteaduses ja ka õiguspraktika käsiraamatutes. Sellega tagaksime oma seadustiku suurema kaasaegsuse, selguse ja parema kooskõla inimeste tänapäevase õigusteadvusega.

Piirdudes konkreetsete muudatuste kirjeldamisega, mida selline suunamuutus meie praeguses õiguspoliitikas eeldab, üksnes eespool toodud näitega, tähendaks see, et loobuksime ideest kehtestada pandektistlik "Võlaõigusseadus". Selle pandektistliku, kogu tööõigust hõlmava võlaõigusseaduse asemel tuleks kehtestada nii sisult kui struktuurilt tänapäevane lepinguseadus, millesse kuuluks ühe osana teiste kõrval muidugi ka võlalepingute käsitus.

Loomulikult tuleks Eesti lepinguseadus kujundada heas vastavuses Euroopa Liidu lepinguõiguse põhimõtetega¹⁰, Eraõiguse Ühtlustamise Rahvusvahelise Instituudi (UNIDROIT) poolt väljatöötatud "Rahvusvaheliste kaubanduslepingute põhimõtetega"¹¹ ja ÜRO 1980.

aasta konventsiooniga rahvusvaheliste kaubalepingute kohta, mis on ka Riigikogu poolt ratifitseeritud¹². Tähelepanu väärrib, et ükski neist dokumentidest ei käsitle võlaõigust, vaid lepinguid ja lepinguõigust! Nii tagaksime meie õigussüsteemi kooskõla Euroopa Liidu õigusega ja väldiksime ühtlasi rahva õigusteadvusega vastuolusid ja loogikavigu, mis on paratamatud, kui püüaksime võlaõigusega hõlmata kõiki eri laadi eraõiguslikke lepinguid.

Pandektisüsteemi ja eraõiguse mõnede nüüdissüsteemide võrdlus

Põhjused, miks kõrgkooliõpikutes ja praktiseerivatele juristidele mõeldud käsi-raamatutes ei käsitleta Saksa kehtivat eraõigust mitte selliste normirühmade – õiguste või õigusalade – kaupa, nagu nad esinevad kehtivas saksa eraseadustikus BGB-s, on väga lihtne. Seadustiku süsteem on vananenud ja raskepärane, see ei soodusta eri normide omavahelist õigesti sidumist, vaid pigem raskendab seda. Kuuendal ja isegi veel 16.–19. sajandil pärast Kristust, kui kujunes BGB süsteem, oli selline õigusalade jaotus hea ja vastas tolleaegsetele majanduslikele oludele, praeguseks on see lootusetult vananenud.

Võib oletada, et kui silmapaistvad Rooma juristid, kes panid kunagi kirja pandektid, oleksid pidanud arvestama nii mitmekesiseid majandussuhteid, nagu valitsevad tänapäeval, oleksid nad õigusnormid jaotanud kindlasti hoopis teisiti ja suuremaks arvuks õigusaladeks. Ja päris kindlasti ei oleks nad kõiki majanduslikke suhteid reguleerivate õigusnormide kogumit nimetanud võlaõiguseks.

Kõrvutades pandektisüsteemi ja näiteks saksa õiguspraksise kõige populaarsemas ja suurima levikuga käsiraamatus kasutatavat õigusnormide rühmitamise süsteemi, pälvivad tähelepanu nendevahelised olulised erinevused (vt lisa 1).

Esimeseks, teatud mõttes üheks kõige olulisemaks erinevuseks, on eraõiguse piiramine selliste õigusaladega, mille ulatuses avalikõiguslikel normidel ei ole otsust tähtsust, või kus nende tähtsus on suhteliselt väike. Õigusalad, mille ulatuses on oluline arvestada nii- või teistsuguses ulatuses ka avalikõiguslikke norme ja mida seetõttu osa teoreetikuid käsitleb eraõiguse ja avaliku õiguse vahe- ehk segaõigusena, on eraldatud omaette õigusalaks. Seda käsitletakse pika kirjeldava nimetuse all “Ettevõtlus- ja majandusõigus. Tööõigus. Sotsiaalõigus”.

Teiseks paistab silma, et võlasuhte mõistet käsitletakse “Üldise lepinguõiguse” nimetuse all, millega on välditud või vähemalt püütakse vältida eespool käsitletud jämedat loogikavigu, mis tekib paratamatult, kui loogilise mahu poolest väiksema mõistega ‘võlaõigus’ hõlmata ‘lepinguõigust’ kui mahult suuremat õigust.

Kolmandaks käsitletakse müügiõigust, üürimis- ja rendiõigust jt ligikaudu sama-suguseid õigusi iseseisvate eraõiguslike lepinguõigustena, mitte eri liiki võlalepingutena. Sellest võib järeldada, et kui nende lepingute osapoolte vahel esineb võlgu, siis rakenda-takse nende suhtes võlasuhte mõistet eeskätt üldise lepinguõiguse mõistestikku kuuluva mõistena.

Neljandaks äratub tähelepanu eraõiguslike lepingutega seotud õiguste (§ 3: müügiõigus, üürimis- ja rendiõigus jt) eristamine eraõigustest kui sellistest, milleks on laenu- ja

pangaõigus (§ 4), kindlustusõigus (§ 5), vastutusõigus (§ 6), asjaõigus (§ 7), perekonnaõigus (§ 8) jt. Nende õiguste vahelisi erisusi otsides selgub, et esimesed neist on õigusalad, mille koosseisus on võlasuhete lahendamiseks seotud normide osatähtsus suhteliselt suurem ja mida seni levinud tavalises kõnepruugis nimetatakse enamasti “võlaõiguslikeks lepinguteks” (saksa keeles schuldrechtliche Verträge).

Viiendaks erisuseks on seik, mis pälvib meie võlaõigusevaidlustega ühenduses erilist tähelepanu – tööõigust ei käsitleta üldse mitte eraõiguse, vaid eraõiguse ja avaliku õiguse vahepealse ehk segaõigusena, üheskoos ettevõtlus- ja majandusõiguse ning sotsiaalõigusega. Viimase asjaoluga ühenduses tasub meenutada meie tööõiguse spetsialistide, näiteks prof. H. Siiguri korduvaid meeldetuletusi, et tööõigust ei saa käsitada puhtakujulise eraõigusena, rääkimata sellest, et käsitleda seda võlaõiguse raames¹³.

Mitmesuguseid tähelepanuväärseid seiku võib ühelt poolt pandektisüsteemi ja “Võlaõiguseseaduse” eelnõu süsteemi ning teiselt poolt saksa õiguspraksise käsiraamatus kirjeldatava õigussüsteemi vahel täheldada veel rohkesti. Ent piirdudes ka ainult viie ülalpool sõnastatud erinevusega, võib teha üldistava järelduse, et traditsioonilisest BGB-süsteemist kinnipidamisest olulisemaks peetakse ülevaatlikkust õiguse käsitlemisel ja paremate võimaluste tagamist õigusnormide vahelistesse seostesse süvenemiseks.

Eri riikides on eri autorite poolt esitatud mitmesuguseid variante kehtivate õigus-süsteemide võimalike struktuuride kohta. Vaadeldes lisaks eeltoodule veel ainult Austria õigussüsteemi lisa 2 andmetel, pälvib tähelepanu kõigepealt eri-eraõiguse staatuse eristamine, kusjuures üheks selliseks õiguseks on näiteks kaubandusõigus, mida Saksa õiguse nüüdissüsteemis ei arvestatud üldse eraõiguse koostisse.

Teiseks pälvib tähelepanu tööõiguse käsitlemine eri-eraõiguste hulka kuuluva õigusena. Võlaõiguses eristatakse kaht osa – üld- ja eriosa. Võlaõiguse eriosas käsitletakse mitmesuguseid eri lepinguid, sealhulgas ka töölepinguid, mida peetakse nii tööõiguse kui võlaõiguse ühiseks reguleerimisobjektiks. Kirjeldades töölepingut võlaõiguse objektina, märgitakse, et “see on ühtaegu ka peamine käsitusobjekt tervele omaette õigusalale: tööõigusele”¹⁴.

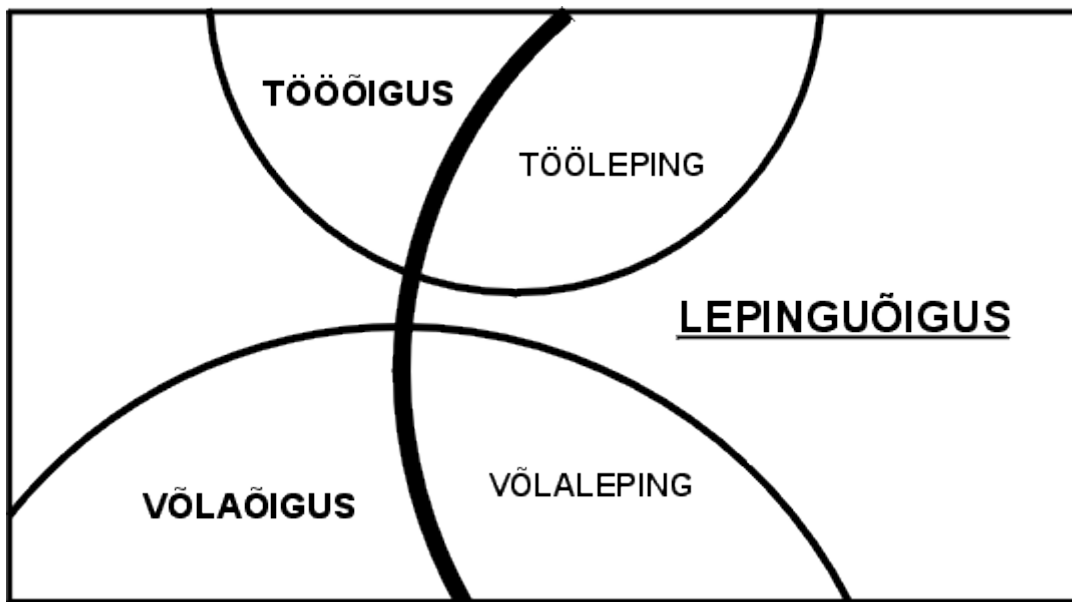
Eri õiguste omavaheline põimumine

Välja arvatud erijuhtumid, mida siin ei ole mõtet käsitleda, võib üks õigusnorm kuuluda ainult ühte seadusesse. Selles mõttes on mistahes norm seaduse kinniselement ja ka seaduste struktuuri kinniselement, mis kuulub just sellesse seadusesse, millega see on kehtestatud, ega saa kuuluda mingisse muusse seadusesse.

Õigusega on lugu teisiti. Õigus kui kehtivate õigusnormide kogum võib olla, nagu eespool selgus, väga mitut moodi õigusaladeks jaotatud, kusjuures valitud jaotamisviisi võivad oluliselt mõjustada ka subjektiivsed tegurid, nagu jaotaja (süsteemiseerija) informeeritus reguleeritavatest suhetest ja nende muutumisest, niisamuti ka tema teoreetilised lähtepõhimõtted.

Ajal, millal kujunesid praegu Kesk-Euroopas kehtivad eraseadustikud ja nende struktuurid, mõisteti õigusvalade üksteisest eraldatust niisamuti, nagu seadustike üksteisest eraldatust ehk elementaristlik-mehhanistlikult: iga õigusnorm võis ja pidi kuuluma mingisse ühte õigusesse ehk õigusvalasse ja üksnes sinna. Tänapäeval oleme jõudnud üldise süsteemiteooria tundmise võrra rikastunult selleni, et mõista mitte ainult paljude süsteemide omavahelist tihedat seotust, vaid ka nende ositist läbipõimimist kui tõsielufakti, mis mitte ei raskenda süsteemide käsitlemist, vaid hoopis hõlbustab seda.

Seost lepinguõiguse ja võlaõiguse vahel tuleb mõista nagu integratsiooniseost, mille puhul võlalepinguõigus, teiste sõnadega kõik võlalepinguid puudutavad õigusnormid, paiknevad nende õigusvalade ristumisalal ja kuuluvad nii sellesse kui teise õigusesse (vt joonis 3). Seetõttu on mõttetu vaielda selle üle, kas need sätted kuuluvad lepingu- või võlaõigusesse, või kui sellisesse vaidlusesse on mingis seltskonnas siiski satunud, siis sellele mingit ühest lahendust leida.

Joon. 3. Võlalepingu ja töölepingu koht lepinguõiguse ja vastavale materiaali – eraõiguste – tööõiguste ja võlaõiguste – süsteemis, kus nad on korraga kaheõigusala käsitusobjektid. Selle käsitusmaali kohaselt reguleeritakse töölepinguid lepinguõiguse ja tööõiguse, mitte aga võlaõiguse raames, millega on välditud joonisel 2-B kujutatud loogikaviga ja arvestatud ühtlasi lähedaste õigusvalade üksteisega läbipõimimist.

Nagu selgub piltlikult samalt jooniselt, võib lepingu- ja tööõiguse vahelisi suhteid kujutada põhimõtteliselt samast mõttelisest mudelist lähtudes. Töölepingud kuuluvad alasse, milles nad on korraga nii selle kui teise, nii lepingu- kui tööõiguse käsitusobjektid. Väljapoole lepinguõigust jäävad lepinguvälised tööõiguslikud suhted.

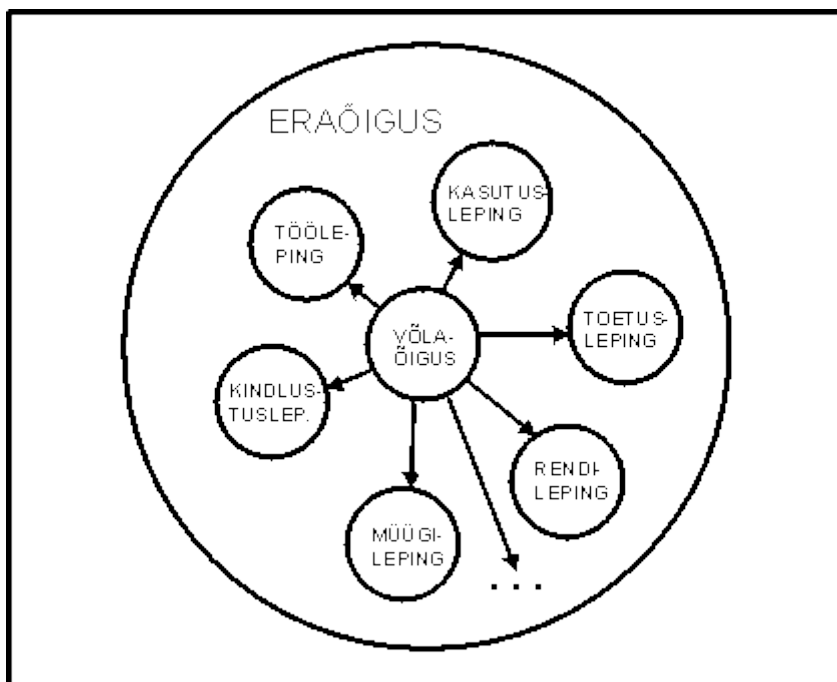
Eelmise alljaotuse lõpul märgitud tõsiasi, et Austria õigussüsteemide arvates on tööleping korraga nii võla- kui tööõiguse käsitusobjektiks, võib pidada kinnituseks selle kohta, et õiguse mittelineaarne käsitlemisviis on õigussüsteemide juba praktiliselt tunnustust leidnud. Sisuliselt õigem on aga kaheldamatult see, kui töölepingut otseselt

võlaõigusega ei seostata, vaid käsitletakse nende vahekorda nii, nagu joonistel 3 ja 4 kujutatud.

Analoogiliselt võib käsitleda ka suhteid lepinguõiguse ja mis tahes teise eraldi käsitletava materiaali-õiguse vahel, kusjuures on ilmne, et nende õiguste osade mahud, mis jäävad väljapoole lepinguõigust, on väga erinevad. Mida rohkem on mingis eri-õiguses norme, mis ei eelda lepingute sõlmimist ja nende täitmise jälgimist, seda sõltumatum on vastav eriaõigus lepinguõigusest ja vastupidi.

Kui mitut materiaali-õigust tuleks eraldi käsitleda, on küsimus, mille käsitlemiseks ei ole käesolevas kirjutises ruumi. Ent sõltumata sellest, kui suur on eraldi käsitletavate õiguste arv, hoiaksid nende peret koos kaks eri suundades ja eri viisil toimivat õigust – lepinguõigust ja võlaõigust. Lepinguõigust on teiste õigustega seotud nii, et hõlmab nende normistikust osa, mis käsitleb lepinguid – võlalepinguid, töölepinguid, müügilepinguid, kindlustuslepinguid, kinkelepinguid, toetuslepinguid jne.

Võlaõiguse siduv toime on õiguse süsteemis teistsugune. Võlaõigust ei hõlma teisi eri-õigusi, nagu seda asjast lihtsustatult arusaajad on püüdnud väita. Ta kuulub ise ositi lepinguõigusesse. Võlaõigust laieneb mis tahes õiguselelike lepingute osapooltele, kui nende vahel tekib võlasuhe: kui üks neist ei soorita õigeaegselt oma kohustusi ja jääb teisele mis tahes asjaoludel võlgu. Olgu võlaks kas mingi rahasumma, kaubakogus või teenustehulk, igal juhul rakendatakse selle kindlakstegemisel ja sissenõudmisel võlaõigust (vt joonis 4).

Joon. 4. Võlaõiguse eriline roll õiguselelike lepingute reguleerimisel. Juhul, kui mis tahes lepingu poolte vahel ilmnevad võlasuhted – üks jätab teise suhtes oma lepingujärgse kohustuse õigeaegselt täitmata – lahendatakse need võlaõiguse normide kohaselt.

Õigussüsteemi mudelit, mille ühte telge pidi seob selle allsüsteeme lepinguõigus ja teist telge pidi võlaõigus, võib käsitada kahemõõtmelise õigussüsteemina. Sellise kujutusmudeli kasutamisele üleminek tagab tunduvalt paindlikuma ja tõele lähedasema ettekujutuse nii eri õigusvaldkondade vahelistest piiridest kui ka õiguste omavahelistest sidemetest.

Tõsiseik, et üks ja sama leping võib eelkirjeldatud süsteemi rakendamisel olla sama-aegselt kahe erineva õiguse käsitus- ja reguleerimisobjektiks (töölepingu puhul näiteks nii tööõigus kui lepinguõigus), võib tunduda traditsioonilise lineaarse mõtlemisviisiga harjunule esialgu häiriv. Niisama häiriv võib näida, et üks ja sama õigusnorm, mis kehtestatakse mingi ühe seadusega, võib osutada kahe erineva õiguse elemendiks – kuuluda korraga näiteks lepinguõigusse ja tööõigusse. Pandektisüsteemis oli ju kõik nii lihtne: igat objekti reguleeris ainult üks õigus ja iga õigusnorm kuulus ainult ühte selle süsteemi õigusvaldkonda. Kas ei tuleks pandektisüsteemist ja pandektistlikust võlaõiguse mõistest kinni hoida just seepärast, et see tagab õigusnormide hästi lihtsa jaotamise (klassifitseerimise) võimaluse?

Kuidas suhtuda mingi ühe teadmiselemendi (ka õigusnorm on teatud teadmiselement!) mitmesse eri süsteemi samaaegsesse kuulumisesse, oli kunagi üks teaduseteooria kõige kuumemaid küsimusi ja tõusetus eelmisel sajandil paljude eri teaduste puhul, iga kord muidugi vaadeldava teaduse spetsiifikale ja eri riikides valitsevatele ühiskonna- ja teaduspoliitilistele oludele vastavalt. Üldise süsteemiteooria arengu ja levikuga viimase poolsajandi jooksul on eri süsteemide vastastikune läbipõimimine ja korraga mitmesse süsteemi kuuluvate allsüsteemide olemasolu saanud täiesti tavaliseks ja enam mitte kelleski imestust äratavaks tõsiasi. Tähelepanev on, et vaadeldavate objektide käsitlemine pole muutunud sellega mitte keerulisemaks, segasemaks või raskemini arusaadavamaks, vaid just nimelt lihtsamaks, selgemaks ja arusaadavamaks.

Mõningaid lõppjärelusi

Lühikeses artiklis ei ole mõeldav anda ammendavat kirjeldust sellest, missugune võiks olla Eesti eraõiguse süsteem selle kõigis üksikasjades. Piirdume seetõttu ainult mõnede kokkuvõtivate märkustega.

Halvim lahendus on püüda eraõiguse süsteem üles ehitada pandektistliku võlaõiguse taastamisele, mis hõlmaks täielikult kõigi eraõiguslike lepingute reguleerimise või isegi tervikuna kõik materiaalsed eraõigused, s.o tööõiguse, müügiõiguse, üürimisõiguse ja muud analoogilised õigusvaldkonnad. Selline lahendus põhineks tänapäevaks põhjalikult muutunud reguleerimisobjekti tõttu lubamatule loogikaveale ja oleks räiges vastuolus rahva õigusteadusega, mis ei tunnusta mis tahes eraõiguslike suhteid võlasuhtetena.

Keskne koht eraõiguse süsteemis, sealjuures eraõiguslike lepingute reguleerimisel, peaks kuuluma mitte võlaõigusele, vaid lepinguõigusele. Riigikogu menetluses oleva "Võlaõiguseaduse" mammutelnõu tuleks ümber konstrueerida lepinguseaduse eelnõuks.

Lepinguseadus võiks alata lepinguõiguse üldosast, milles käsitletakse lepingupoolte õigusi ja kohustusi. Järjekindlalt tuleks eristada lepingulisi suhteid võlasuhteist, mis tekivad, kui lepingulisi kohustusi õigeaegselt ei täideta. (Lepinguõiguse üldosa võiks hõlmata suure osa

“Võlaõigusseaduse” eelnõu paragrahvidest 8 – 201). Lepinguseaduse eriosa võiks alata võlalepingute resp. laenulepingute käsitleusega, millele võiks järgneda võõrandamis–lepingud, kasutuslepingud, kindlustuslepingud ja teised lepingud (so. põhiosas praeguse eelnõu paragrahvidest 202 – 1182). Muidugi ei ole võlaseaduse ümberkonstrueerimine lepingu–seaduseks üksnes üksiknormide tehniline ümberpaigutustöö, see eeldab ka nende teatavat sisulist töötlust.

Põhimõttelise tähtsusega on lepinguseaduse ja materiaal–eraõigusi reguleerivate seaduste vahekorra lahendamine. Missugused töölepinguid reguleerivad õigusnormid peaksid olema lepinguseaduses, missugused tööõiguslikes seadustes? Või võivad kõik töölepinguid reguleerivad erinormid olla tööseadustes, eeldusel muidugi, et ka tööseadused juhinduvad lepinguõiguse üldnormidest, mis on toodud lepinguõiguse üldosas?¹⁵ Sama küsimus tekib muidugi ka mitmete teiste eraõigusvaldkondade kohta, mille kohta kehtivad küllalt põhjalikud ja kõigiti tänapäeva turumajanduse nõuetele vastavad seadused.

ÜRO ja Euroopa Liidu lepinguõiguse põhimõtete, samuti üldise süsteemiteooria seisukohtade arvestamine õigussüsteemi struktuuri kujundamisel ning eri õiguste omavaheliste seoste käsitlemisel on tähtis väga mitmes suhtes. See ei avaldu kaugeltki ainult õigusnormide loogilisemas süstematiseerimises ja muude nõ õigustehniliste küsimuste lahendamise lihtsustumises. Sellel on otsene tähtsus ka õiguspoliitikas ja inimeste igapäevase elu õiguslikul reguleerimisel kasutatavate meetodite põhjendamisel. Pandektistliku võlaõiguse juurutamisest loobumisel langeks ära näiteks vastamine tülikatele ja suuri segadusi külvavatele küsimustele –mis mõttes on tööleping võlaleping; kes on töölepingu puhul võlglane, kes võlausaldaja; mis mõttes on kingi saaja kinkija võlausaldaja; mis mõttes on toetuse maksja toetatava võlgnik jt –, millele ei saagi olla täiesti arukaid ja ühemõttelisi, rahva õigusteadusega kõigiti kooskõlas olevaid vastuseid. Muidugi eeldab see ka loobumist loosungilisest põhimõttest, nagu oleks õigussüsteemi seisukohalt ainuõige reguleerida kõiki eraõiguslikke lepinguid võlaõiguse raames.

LISA 1

Saksa õiguspraksise käsiraamatus jaotatakse eraõigust järgmiselt¹⁶:

Esimene osa.

ERAÕIGUS

§ 1. Eraõiguse alused

§ 2. Üldine lepinguõigu

- A. Võlasuhte mõiste
- B. Lepingud, lepingutingimuste rikkumine
- C. Lepingud, lepingueelsete tingimuste rikkumised
- D. Äritegevuse üldtingimused
- E. Võlgnike ja võlausaldajate paljusus.

- § 3. Eraõiguslikud lepingud
- A. Müügiõigus
 - B. Üürimis- ja rendiõigus.
 - C. Reisilepinguõigus
 - D. Ehituslepinguõigus
 - E. Arhitekti- ja insenerileping

§ 4. Panga- ja laenuõigus

§ 5. Kindlustusõigus

§ 6. Vastutusõigus

§ 7. Asjaõigus

§ 8. Perekonnaõigus

§ 9. Pärimisõigus

Teine osa.

ETTEVÕTLUS- JA MAJANDUSÕIGUS, TÖÖÕIGUS, SOTSIAALÕIGUS

§ 12. Kaubandusõigus

§ 13. Ühinguõigus.

§ 14. Bilansiõigus

§ 15. Maksuõigus

§ 16. Äriline õiguskaits

- A. Konkurentsõigus
- B. Kartelliõigus
- C. Patendiõigus

§ 17. Ajakirjandus- ja ringhäälinguõigus

§ 18. Tööõigus

§ 19 Sotsiaalõigus.

LISA 2

Austria eraõiguse süsteem Heinz Krejci¹⁷ järgi hõlmab kuut õigusala:

ÜLDINE ERAÕIGUS

Üldosa
Võlaõigus
Asjaõigus
Perekonnaõigus
Pärimisõigus

ERI-ERAÕIGUSED JA MENETLUSÕIGUS

Kaubandusõigus
A. Kaupmeeskonna, firma- ja registriõigus
B. Esindusõigus
C. Kaubanduslik abitöötajaskond
D. Ühinguõigus
E. Raamatupidamine
F. Kaubandustehingud
G. Väärtpaberiõigus
H. Äritegevuse õiguslik kaitse

1. Konkurentsioigus
2. Teabeomandi kaitse

Tööõigus
A. Isiklik tööõigus
B. Kollektiivne tööõigus

Tarbijakaitseõigus
A. Üldised tarbijakaitsereeglid
B. Tarbijakaitse erireeglid eri tarbimisliikide kohta Tarbijakaitse erireeglid eri lepingutüüpide kohta. Tootevastutus.

Menetlusõigus

Märkused

1. "Võlaõiguseadus". Eelnõu. Riigikogu dokument 116 SE-1. Esitatud 09.06.1999. Eelnõus on koos hiljem esitatud rakendussätetega on 1579 paragrahvi + 102 lk seletuskirja. Kirjutises kasutatakse eelnõust juttu tehes selle nimetust jutumärkides, sõnu võlaseadus ja võlaõigus kasutatakse üldtähennduses ilma jutumärkideta.
2. "Õigussüsteemi seisukohalt on ainuõige tee, et kõik eraõiguslikud lepingud saavad reguleeritud võlaõiguse raames" (M. Rask. Kas töösuhete reguleerimine võlaõiguseadusega vähendab töötajate kaitset? - Postimees. 20.10.99. lk. 17).
3. Õigussüsteemina ehk õiguse süsteemina mõistame käesolevas töös õiguse sisestruktuuri sellisel kujul, nagu see väljendub õigusnormide omavahelises seostatuses ning eri õigusaladeks ehk -valdkondadeks jaotatuses.
4. Heinz Krejci, Privatrecht.. Wien, 1995. lk 24.

5. Saksa eraseadustik Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) avaldati 18.08.1896 Saksa toleaeegses ametlikus väljaandes "Reichsgesetzblatt" ja jõustus 1. jaanuarist 1900.
6. Bürgerliches Gesetzbuch mit Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Herausg. Prof. Dr. Othmar Jauernig. 7., neubearbeitete Auflage. München, 1994.
7. Tsiviilseadustik. Tallinn, 1940.
8. Et võlaõigus ei saa hõlmata lepinguõigust kui temast loogikalise mahu poolest palju kordi suuremat õigusala ja et sellega seoses on Eesti tsiviilseadustiku 1940. aastast pärit eelnõu, mis seda nagu eeldaks, ent järelikult ka selle otseseks eeskujuks olnud BGB, loogikavigased, sellele juhtis käesolevate ridade autori tähelepanu esmakordselt prof. Leo Leesment ühes 1960–ndail aastail Tartu Ülikooli raamatukogus peetud vestluses.
9. Eestis on üks pandektistliku võlaõiguse eestvõitlejaid P. Varul väitnud korduvalt, et näiteks töölepingud kuuluvad võlaõiguse reguleerimisalasse nagu kõik teisedki lepingud: "Ei ole mõtet võtta ühte lepinguliiki eraldi välja võlaõigusseadusest, mis on mõeldud siiski kõikide lepingute jaoks." – Töösuhete võlaõigusseadusega reguleerimise kavadest. – Rahva Leht. 21.08.99.
10. Principles of European Contract Law (PECL). Dordrecht: Nijhoff, 1995.
11. Principles of International Commercial Contracts (PICC). UNIDROIT.
12. Convention on International Sale of Goods (CISG). Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsioon kaupade rahvusvahelise ostu–müügi lepingute kohta. – RT II 1993, 21/23, 52.
13. H. Siigur, Töösuhteid ei saa reguleerida võlaõigusega. – Sõnumileht, 25.11.1999, lk. 7. Unification of Private Law. Rome: Unidroit, 1994.
14. "Der Arbeitsvertrag ... ist zugleich der Grundtatbestand eines ganzen Rechtsgebietes: des Arbeitsrechts" – Heinz Krejci, osundatud teos. lk. 123.
15. Justiitsministri M. Raski ja sotsiaalministri E. Nestori ühisel pressikonverentsil 23. detsembril 1999 sõlmiti seni pretsedenditu jõulurahu võlaõiguse ja tööõiguse pooldajate üliteravaks läinud vaidlustes. Sel pressikonverentsil avaldas M. Rask mõtet, et tegelikult on ükskõik, kas igati tänapäeva turumajanduse nõuetele vastavad sätted töölepingute kohta sisalduvad võlaseaduses või tööseadustes. Selles mõtteavalduses võib näha õigusala põimuvuse tunnustamist, ehkki õigem oleks rääkida sellest, et on ükskõik, kas need normid on tööseaduses või lepinguseaduses.
16. Deutsche Rechtspraxis. Hand- und Schulungsbuch. Herausg. Von Dr. Burkhard Messerschmidt. München 1991. IX – XI.
17. Heinz Krejci, viidatud teos. lk. VIII –XIV.